Závodský, Artur

Cestou k literatuře a divadlu

In: Závodský, Artur. *Gabriela Preissová.* Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp. [13]-28

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/119490
Access Date: 28. 11. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

I.

CESTOU K LITERATUŘE A DIVADLU

Ta plaňanská Ela, ztvrdlá kdysi jako cikánka, která dokázala drhnout s děvečkou podlahu, tlouci půl hodiny těžkým tlukáčem smetanu v máselnici, vyžehlit kupu prádla, obouvat ráno 4 malé sestřičky a bratry...

Gabriela Preissová

Ach, kde jsou ty časy, kdy jsem tak nadšeně brala za kliky po sbírkách, u ochotnických představení napovídala, opisovala úlohy a třeba rozsvěcovala lampy, lajtnantům a kadetům udělala deset poklon, když si vzali ode mne desetikrejcarový los...

Gabriela Preissová

Přibližně dva měsíce po tom, co česká literatura ztratila veliký zjev Boženy Němcové, narodila se 23. března 1862 v Kutné Hoře významná spisovatelka *Gabriela Preissová.*

Přišla na svět v dědečkově domě »U bílého lva«, který stál na »Dolejším městě«. Její matka Anna byla dcerou hostinského a měšťana Josefa Procházky.[1])

Svého otce — řeznického mistra Františka Sekeru — Gabriela nepoznala. Zemřel r. 1863 v Kutné Hoře na zápal plic, šestadvacetiletý. Rodinná tradice uchovává zprávu, že to byl nápadně krásný člověk, který si za pobytu v Uhrách oblíbil cikánskou hudbu a „pil život jako sklenku šampaňského".[2])

Gabrielina matka se po roce provdala podruhé — za kupce v Kolíně Václava Jelínka. Kdysi ho jako nápadníka odmítla. Gabrielin otčím, už za svobodna nemocný tuberkulózou, kterou ukrýval, byl popudlivý a na děvčátko žárlil. Svoji nelásku k němu projevoval zejména tehdy, když se mu narodilo vlastní dítě — dcera Arnoštka. Z toho důvodu dala matka Gabrielu z domu, nejprve do rodiny svého bratra v Kolíně a brzy nato ke svým rodičům do blízkých Opatovic. Dědeček a babička Procházkovi totiž mezitím svůj kutnohorský dům prodali a zakoupili si v Opatovicích selské hospodářství. Nejstarší spisovatelčina vzpomínka týká se právě její cesty s matkou k povozníkovi, který tříleté děvčátko vezl k dědečkovi a babičce na vesnici.[3])

Kdykoli babička nemohla vnučku hlídat, svěřovala ji synu svého podruha Františku Brožkovi. Tento bystrý chlapec, o čtyři roky starší nežli Gabuška, stal se jí prvním učitelem. Trpělivě odpovídal na její otázky, uměl vypravovat mnoho pohádek a učil malou kamarádku psát na břidlicovou tabulku.[4]) V pěti letech dovedla Gabriela trochu číst.

Když Jelínek podlehl r. 1867 souchotinám, byl na obchod uvalen konkurs. Gabuščina matka pracovala neúnavně, aby dluhy vyrovnala. Záhy našla tato rozšafná i krásná žena modrých očí a černých vlasů třetího manžela; stal se jím v srpnu r. 1867 Josef Váňa, syn vitického rychtáře, vyučený obchodní příručí

---

[1]) Srov. křestní list Gabriely Preissové (v archívu JUDr. Richarda Preisse ve Vítkově).

[2]) Gabriela Preissová, Z paměti; v knize Františka Pražáka *Paměti českých spisovatelů z dětství* (Praha 1946), str. 109.

Před smrtí si František Sekera přál, aby mu Gabriela zasadila na hrob růžový keř. Preissová se o tom dověděla teprve ve svých třiadvaceti letech. To už v otcově hrobě odpočíval někdo jiný. (O tom píše Preissová na papíru chovaném v pozůstalosti.) Přece však splnila otcovo přání. Ve 2. knižním vydání Gazdiny roby (1910) čteme: „Svému zvěčnělému otci Františkovi za růžový keříček na zapomenutou mohylu, jehož se umíraje na svém nemluvněti dožadoval..."

[3]) Rukopisný koncept Gabriely Preissové; je uložen ve spisovatelčině pozůstalosti u JUDr. Dimitrije Preisse v Praze.

[4]) Na Františka Brožka vzpomíná Gabriela Preissová ve své životopisné črtě Nepřišel (*Černá hodinka.* Vzpomínky členů Máje. Vydáno péčí a ve prospěch spolku českých spisovatelů beletristů Máj r. 1892) a v črtě *Z paměti* (V knize *Paměti českých spisovatelů z dětství*).

a pak skladník v plaňanském cukrovaru. Byl to muž vzácného srdce. Brzy odvezl Gabušku domů k její matce.

Roku 1874 zakoupili Gabrielini rodiče v Plaňanech jednopatrový dům se zahradou. Velkým úsilím dařilo se jim pak obchod neustále rozšiřovat. Zanedlouho k němu přibyla také trafika. K domu patřila též pole. V zahradě stál velký včelín. Starosti o živnost se rozmnožovaly starostmi o stále početnější rodinu. Gabriela dostávala postupně k sestře Arnoštce sourozence Karla, Luisu, Stanislava a Kláru. Váňa nedělal mezi dětmi rozdíl, takže si ani neuvědomily, že nemají jednoho otce.

Duší domácnosti byla Gabrielina matka. Dobrácký Váňa se rád podřizoval své pilné manželce, která pracovala také o večerech. Pletla punčochy a spravovala prádlo, zatímco Váňa předčítal noviny a knihy. I když se později hospodářské poměry rodiny vyvíjely velmi příznivě, neopustila Gabrielina matka nikdy zásadu přísné hospodárnosti. (Například hračky se dětem nekupovaly.) Také s časem počítala paní Váňová jako reálná obchodnice a neměla pochopení pro vyprávění pohádek. Ráda však ve sváteční dny usedala ke klavíru a hrála Chopinovy mazurky. Pro děti přidala nakonec Kutnohorskou hornickou polku, aby si mohly poskočit; vždyť sama bývala kdysi dobrou tanečnicí.[5])

Šetříc v domácnosti, neváhala Gabrielina matka obdarovávat prádlem a šatstvem četné své kmotřence. Přidržovala se katolického náboženství, ale při své snášenlivosti nikdy nedovolila, aby byl urážen člověk jiného vyznání nebo jiné národnosti.

Po smrti svého manžela přestěhovala se Gabrielina babička k dceři do Plaňan. Často vyprávěla vnučkám v zahradě nebo v ratejně, kde se dralo peří, pohádky (o Majoleně, o Meluzíně, o čeledínu Kuliferdovi aj.). Pro malou Gabušku byla tato vyprávění nevýslovným blahem.[6])

Roku 1868 začala Gabriela chodit do školy. Ale byla to divná škola ta trojtřídka v Plaňanech! O soustavné vyučování se příliš nedbalo. Učitel bez zkoušek Eduard Pechold vyhrával s pomocníkem na muzikách a v zimě koledoval u rodičů dětí. Nejvíce se staral o práci na svém hospodářství; k ní si přibíral i školní mládež. Gabrielu učil ve druhé a třetí třídě. Mnohdy zastupoval učitele ve škole jeho otec, který vypravoval povídky a pohádky.[7]) Hluboce zapsal se do srdce mladého děvčátka plaňanský kaplan Antonín Hrbek, kněz ve vlasteneckém horlení nikoli nepodobný Václavu Beneši Třebízskému.[8])

Když bylo Gabriele osm let, poznala poprvé divadlo. A byl to zážitek po celý život nezapomenutelný! Tenkrát v Plaňanech hostovala v sále Staré rychty

---

[5]) Gabriela Preissová vypravuje o tom v článku **Ty naše maminky** (*Nad kolébkou.* Zprávy Čsl. ochrany matek a dětí. Praha, r. VIII, 1931, č. 3, str. 26—29).

[6]) Gabriela Preissová, **Pohádka bez konce** (Ženské listy 1922, str. 5).

[7]) *Paměti českých spisovatelů z dětství*, str. 110.

[8]) Gabriela Preissová, **Vzpomínka z dětství.** Rukopis v archívu JUDr. Dimitrije Preisse.

Braunova divadelní společnost z Kutné Hory. Gabrielina matka, obdivovatelka starobylé slávy rodného města, těžce nesla, že představení nejsou příliš hojně navštěvována. Sama na ně chodila a brala s sebou i nejstarší dceru. Braunova družina hrála především dramata J. K. Tyla. Nepochybně měla na výběr her vliv i ta skutečnost, že členkou družiny byla Tylova dcera Eliška. Uměním herečky Tylové bylo vnímavé děvčátko doslova očarováno. Otevřel se před ním zázračný svět, který nadlouho neopouštěl všechno jeho snění.[9]) Z přednesu herečky Tylové zapamatovala si Gabriela celé odstavce. Po odjezdu divadelní společnosti z Plaňan sedávala dívka u kachlových kamen, vyvolávala si kouzlo divadelních představení a uvažovala o poslání herců. Preissová na to po mnoha letech vzpomíná: „... zůstala v mých uzoučkých prsou nepokojná, nesmírná touha, postaviti se po jejich příkladě také na nějaké vyvýšené stupátko a nadnášeti také tak úchvatně svůj hlas, aby mne všechno se zatajeným dechem poslouchalo jako ty herce."[10])

Mladá nadšenkyně seznámila se však i s bídou herců. Při návratu z jednoho představení posteskla si matka, že herci zkoušejí v nevytopené místnosti a že blahobytem zrovna neoplývají. Soucitná Gabriela přemýšlela celou noc, kterak by hercům pomohla a jak by jim vyjádřila svoji vděčnost. Měla tehdy jedinou cennou věc — voňavé mýdlo v podobě jablka. Rozhodla se, že mýdlo položí na práh truhlářské dílny, v níž herci bydlili. Jaká potom byla její radost, když se dveře otevřely a jablko z mýdla za nimi zmizelo![11])

O několik měsíců později, když Gabriela prošla třídami školy v Plaňanech, dali ji rodiče do Prahy. Zřejmě se tak stalo proto, že venkovská škola nemohla poskytnout dívce vyšší vzdělání a že v Praze se měla Gabriela obrousit společensky. Pro Prahu rozhodla okolnost, že tam žila matčina sestra Luisa, manželka zemského archiváře a spisovatele Františka Dvorského.[12]) Luisa Dvorská byla za svobodna číšnicí u Fleků. Podporovala Dvorského na studiích, stejně jako svého bratra Karla. Byla to moudrá, vzácně nezištná žena a horlivá vlastenka. Do manželství si však přinesla tuberkulózu, jíž pak předčasně podlehla.

Vnímavá Gabriela doslova vsávala všechny podněty, kterých se jí v tomto kultivovaném a vlasteneckém prostředí dostávalo. Do smíchovského bytu Dvorských přicházelo mnoho spisovatelů. Nejčastěji sem chodívala Karolina Světlá, její sestra Sofie Podlipská, Eliška Krásnohorská a také Jakub Arbes, který bydlil v témž domě (na dnešní Nádražní ulici, nedaleko Anděla). Vířily hovory o umění, z nichž dívka zachycovala postřehy o kráse.[13])

Kulturně čilé prostředí u Dvorských utvrdilo v mladé Gabriele lásku k četbě,

---

[9]) Gabriela Preissová, **Má setkání s Thalií.** Divadlo a hudba r. I (1942), str. 50.
[10]) Gabriela Preissová, **Zpověď bez lítosti.** Důvěrná chvíle. Máj 1928.
[11]) Tamtéž.
[12]) František Dvorský (1839—1907) redigoval Sněmy české a vydal mimo jiné Listy Karla ze Žerotína. Je autorem monografie *Albrecht z Valdštýna až na konec roku 1621.* Psal také novely.
[13]) *Má setkání s Thalií.* Divadlo a hudba r. I (1942), str. 49.

vlastenectví a cit slovanské sounáležitosti. Zvláště teta Luisa na Gabrielu silně působila. Spisovatelka ji po letech nazvala svou vůdčí hvězdou. „... přála si vložit v moje srdce veškerou svou neskonalou lásku k naší otčině, přála si, abych nepromarnila svůj život jako bezzpěvý pták, kterému je nejvyšší starostí založit si hnízdo, naučit svoje mladé pípat po svém a nakonec zajít."[14]) A ještě jedna myšlenka zakotvila v Gabriele patrně od té doby na celý život — myšlenka o rovnoprávnosti ženy s mužem. Mladá dívka musila o ní slyšet v debatách u Dvorských.

Také dívčí škola na Smíchově, kam Gabriela chodila, ovlivňovala vývoj nadaného děvčete velmi silně. Ředitelem školy byl znamenitý pedagog a spisovatel František Jan Zoubek.[15]) Houževnatým úsilím vypracovala se Gabriela v premiantku. Dodnes dochované vysvědčení[16]) nese u čáry shora dolů jediné slovo: *výtečně*. Škola posílila v dívce češství a rozvíjela její lásku k literatuře i umění. Gabriela dovedla zpaměti recitovat Rukopis královédvorský, básně K. J. Erbena, B. Jablonského a V. Hálka.[17]) Gabrielino elementární nadání literární se prvně projevilo ve školních slohových úkolech. Třídní učitel Ladislav Švadlenka je záhy rozpoznal. Prohlásil, že dívka se jednou stane spisovatelkou. Teta Luisa poradila neteři, aby si psala deník.[18])

Každý týden chodívala Gabriela se strýcem a tetou do schwarzenberské zájezdní hospody U Železných. Zde se scházela česká vlastenecká společnost. Zpívaly se národní písně. Jednou seděli s Dvorskými dva členové Prozatímního divadla. Vyzvedli Gabrielu na stůl, aby recitovala verše. Když dívka přednesla báseň z Rukopisu královédvorského a báseň B. Jablonského Tři doby země české, prohlásil herec Koubek, že z mladé recitátorky vyroste znamenitá tragédka.[19])

S tetou Luisou navštívila Gabriela také několikrát smíchovskou arénu.[20]) Nemáme doloženo, že spatřila některé představení v Prozatímním divadle. Ale je to pravděpodobné.

Všechny tyto zážitky z prostředí u Dvorských, ze školy, z divadla a z vlastenecky rušného života v Praze se nesmazatelně ukládaly do duše citlivé dívky.

Na vánoce r. 1872 chystala se desetiletá Gabriela do Plaňan. Napadlo jí, že by mohla napsat divadelní scénku, kterou by s kamarády předvedla doma o Štědrém večeru. Od úmyslu ke skutku nebylo daleko. Teta Luisa opravila ve scénce jenom několik slov. „Hra" pak sklidila u hrstky pozvaných hostů po-

---

[14]) *Paměti českých spisovatelů z dětství*, str. 112.

[15]) F r a n t i š e k J a n Z o u b e k (1832—1890) překládal z latiny díla J. A. Komenského. Napsal řadu studií z dějin 15. a 16. století. Je historikem Kostelce n. O. a hradu Potštýna.

[16]) U spisovatelčina syna JUDr. Richarda Preisse.

[17]) Srov. *Má setkání s Thalií*, str. 50; JUDr. Richard P r e i s s, *Drobnosti ze života Gabriely Preissové* — rukopis.

[18]) *Má setkání s Thalií*, str. 50.

[19]) Gabriela P r e i s s o v á, U prahu dramatické Musy. Intimní vzpomínka. Divadelní kalendář na rok 1903 (Praha, 1903).

[20]) Srov. o tom v dopise Gabriely Preissové Julii Kusé z 8. dubna 1888 (tento dopis je uložen v Literárním archívu Národního muzea v Praze).

chvalu.[21]) Kaplan Hrbek si v radostném dojetí dokonce zaprorokoval: „Vzpomeň si jednou, dítě, že bude z tebe spisovatelka!"[22])

Opis „hry" **Divadlo o hodné mamince a zlé Kačce** se zachoval. Její syžet je tento: Hodná maminka vychovává vedle vlastního syna Veníka ještě adoptovanou dcerušku Barenku. Před dětmi toto tajemství skrývá. Ale zlá služebná Kačka po nadílce u vánočního stromku prozradí, že Barenka je dcerou děvečky. Barenka se rozpláče. Pozdě zažene maminka Kačku od vánočního stromku. Situaci zachrání anděl, který prohlásí: „Vězte, že Pánbůh dal Barence maminky dvě." Veník uklidní Barenku písničkou Vystavím si skromnou chaloupku a sdělením, že si do ní Barenku odvede.

Pro *Divadlo o hodné mamince a zlé Kačce* je příznačné sociální cítění mladistvé autorky, tonoucí arci v sentimentalitě a rozvíjené v oblasti náboženské tradice; to nás ovšem nemůže překvapit u dítěte, které bylo takto vychováváno.

O velikonocích r. 1873 pokusila se Gabriela o dramatický útvar znovu. Tentokrát se „hra" jmenovala *O Virginii a Isabele*. Dívka si ji vymyslila podle románu Flygare Carlenové. Hříčku se nepodařilo dostat na jeviště.[23]) Bližší údaje o její podobě nám chybějí; nezachovala se totiž.

Závěrem roku 1873 přišla Gabriela Preissová poprvé do Hodonína. Pozval ji tam bratr její matky Karel Procházka, chemik v Stummerově cukrovaru. Procházka splácel tak dluh, kterým byl zavázán svým sestrám — Gabrielině matce a Luise Dvorské (tehdy ještě neprovdané), neboť mu umožnily studium v Praze.

V Hodoníně, zněmčelém městě, chodila Gabriela jeden rok do školy. Měla se tu naučit německy.

Počátkem ledna r. 1874 vstoupila Gabriela do páté třídy. Ředitel J. Hahn přivedl novou žačku do hodiny němčiny, představil ji a připomněl, že Gabriela německy neumí.

Františka Kopečková, dcera bohatého sedláka, prvního starosty hodonínského Sokola, provdaná později za zvěrolékaře Kytlicu, byla tehdy Gabrielinou spolužačkou. Vzpomíná,[24]) jak se kurážná dívka po tom, co byla přednesena německá báseň, přihlásila a k úžasu celé třídy recitovala české básně Horymírův skok a Tři doby země české. Synkové jihomoravských germanizátorů ji sledovali s nenávistným pohledem, ale děti z českých rodin byly dojaty k slzám. Gabriela chodívala ke Kopečkům denně. Svým vlastenectvím způsobila, že její spolužačka nevstoupila později do učitelského ústavu německého, nýbrž do ústavu českého.

Prostředí cukrovaru bylo německé. Choť ředitele cukrovaru, dcera poslance Tomáška, vysmívala se všemu českému.[25]) Lepší ovzduší vládlo u společného

---

[21]) Gabriela Preissová, *Má setkání s Thalií*, str. 50.
[22]) *Paměti českých spisovatelů z dětství*, str. 112.
[23]) Gabriela Preissová, *Má setkání s Thalií*, str. 50.
[24]) Františka Kytlicová, *Z mládí Gabriely Preissové* (Světozor r. XXII, č. 12, 16. května 1922).
[25]) Tamtéž.

oběda, když do Procházkovy domácnosti přicházel pokladník cukrovaru Jan Preiss a vzdělaný baron Zdeněk Helfert (otec brněnského hudebního vědce Vladimíra Helferta), který jako úředník císařských statků v hodonínském cukrovaru praktikoval. Ale i zde se hovořilo německy.

Strýc Karel měl velkou knihovnu. Byl na ní hrdý, protože si ji shromáždil za velkých obětí.

Jednou za měsíc navštěvoval Hodonín prodavač českých knih. To byla příležitost, aby se vlastenci shromáždili. Gabriela vyslechla v této společnosti teskné i vášnivé debaty o českých záležitostech, o Praze, o tamních spisovatelích.[26])

Město Hodonín zaujalo mladou dívku velmi silně. Okouzlil ji svérázný, barevně rozjásaný kroj, písně a mluva lidu. Zdálo se jí, že je zde všechno krásnější nežli u nich doma v Čechách. „Jako bych se tam procházela po květnaté louce...," vzpomínala spisovatelka po letech.[27]) Ale krása krojů a měkká řeč lidu nezaclonily Gabriele oči před sociální bídou. Je pro ni příznačné, že už tehdy planě nehořekovala, ale že se dovedla vzchopit k ráznému činu a iniciativně zjednat nápravu tam, kde shledala nepřístojnost. Kytlicová o tom vypravuje:

„Vodívala mne také s sebou do cukrovaru.

Jednou přišla stará hospodyně se zprávou, že v tovární palandě narodilo se nějaké Slovačce dítě, že tam leží na kožichu a nemá žádné košilky, ani plenky, že ta ‚nedbalčice oslopaná' pro ně nic nenachystala.

Gabriela popadla honem ze skříně strýcovu starší košili a svoji bílou spodničku, a běžely jsme spolu podívat se na to dítě v kožichu.

Byl to kus lidské bídy, který se nám rozvinul před dětskými zraky.

V nekonečně dlouhé tovární palandě byla postavena pryčna vedle pryčny — na slamníkách, obházených hadry a kožichy, leželi či seděli napilí Slováci, děti, ženy, mezi nimi chodila gazdina (stravovatelka) s dýmkou v ústech, všude plno kouře a nečistoty, a v tomto prostředí vrtěl se na kožichu, vystlaném papírem, nový červík — člověk, opravdu bez košilky a plenky.

Jedenáctiletá Gabriela počala tam něco kárati — vadit se s gazdou a gazdinou, že dělníkům prodávají kořalku. Ponukla pak strýce a ostatní úředníky, že v palandě nastal poněkud lepší pořádek.

V Hodoníně na náměstí byla tou dobou kořalna vedle kořalny.

Ukazovaly jsme si to my dvě drobné pozorovatelky s nářkem a vyčetly jsme jednou ve škole naší spolužačce Anně R.[edlichové], že u nich v šenku pořád ještě Slovákům nalejvají, když už jim tečou sliny po bradě, a šestáky a krejcary jim padají z ruky na zem."[28])

První pobyt Gabriely v Hodoníně trval jeden rok. Zkušenosti z Moravského Slovenska byly tak živé, že vzpomínka na ně u mladé dívky nezmizela.

---

[26]) Srov. o tom Gabriela Preissová, **Vzpomínka** (Osvěta 1911).
[27]) Gabriela Preissová, *Má setkání s Thalií*, str. 50.
[28]) Františka Kytlicová, *Z mládí Gabriely Preissové*, r. XXII, str. 292.

Po návratu do Plaňan musila Gabriela sdílet s matkou mnohé starosti o domácnost, o vedení obchodu a hospodářství. Šila pro sourozence, byla jim chůvou, prodávala v krámě a vykonávala i nejtěžší tělesné práce.[29])

Leč i za svízelných okolností a při veškeré práci dovedla se mladá dívka vzdělávat. Často se ukryla se šitím prádla do altánku v zahradě a tajně tam četla. Mezi knihami, které ji tehdy zaujaly, byl překlad Kalifornských povídek Breta Harta a překlad Longfellowovy Písně o Hiavatě.[30])

Mladá a do krásy dorůstající Gabriela našla v Plaňanech také kamarádky. Byla to mlynářova dcerka Katyna Kvízová a učitelka Marie Turková. Svátkem pro ně bylo, když přišel časopis Lada, vycházející v Mladé Boleslavi. Tehdy dívky obsah Lady — ať už to byly romantické povídky nebo módní pokyny — dlouho probíraly.[31]) Pomalu v Gabriele dohasínal sen o herecké slávě, o tom, že vstoupí na divadelní prkna a že bude přítomným divákům rozdávat blaho, jaké sama na představeních poznala. Uvědomila si totiž, že postrádá jistotu vystoupení, kterou se mohly pochlubit její přítelkyně-divadelní ochotnice.

V Plaňanech byla také synagóga a německá škola. Židovský učitel přicházel do otčímova obchodu na táčky a nosíval francouzské knihy. Gabriela se s ním spřátelila a učila se francouzsky.

Tak se duševní obzor děvčete, prahnoucího po vzdělání, sice povlovně, ale neustále rozšiřoval. Poznovu se dostavovala touha tvořit. Ve čtrnácti letech napsala Gabriela povídku **Čeledín a dcera ze statku.** A co víc: tentokrát svůj výtvor uveřejnila — pod pseudonymem Mathilda Dimová.[32])

Popud k napsání této prózy dal skutečný příběh dvou mladých srdcí z Plaňan, který se nepochybně v celém okolí přetřásal. Děvče z bohatého statku Rozárka Horáková a čeledín na tomto statku Vojtěch se mají rádi. Leč Rozárčin otec by rád viděl, kdyby si jeho dcera vzala člověka z města. Marně prosí Rozárka otce, aby ji neprovdával za nemilovaného notáře. Nakonec se mladí milenci rozhodnou, že spáchají sebevraždu. Jsou však zachráněni a Horák ke svatbě Vojtěcha s Rozárkou svolí.

Na této nerozsáhlé povídce je pozoruhodných několik věcí. Už volba samého námětu není náhodná. Mladinká Gabriela zpodobila — jistě ne také bez vlivu tehdejší venkovské prózy u nás, například prací Boženy Němcové nebo Vítězslava Hálka — sociální konflikt pro tehdejší vesnici příznačný. V povídce také poukázala na proces povlovného poměšťování venkova. Žel, ne všechny postavy

---

[29]) Na tvrdé poměry doma vzpomíná Gabriela Preissová v dopise Fr. A. Šubertovi z 9. února 1896 (Dopisy Gabriely Preissové Fr. A. Šubertovi jsou převážně uloženy v Literárním archívu Národního muzea v Praze).

[30]) O tom v rukopisné vzpomínce Gabriely Preissové **O dokonalé tetince.** V archívu spisovatelčina syna JUDr. Dimitrije Preisse.

[31]) Srov. o tom úryvek dopisu Gabriely Preissové, otištěný v Ladě 20. března 1942.

[32]) Povídka byla otištěna ve *Velkém Národním kalendáři na rok obyčejný 1878,* který vyšel v Praze nákladem Jaroslava Pospíšila.

Gabrieliny prózy jsou podány živě a pravdivě. Z obou mladých stojí v popředí spíše Rozárka. Rozárčin otec je viděn značně schematicky jako člověk, který silně podléhá vlivu své druhé manželky. Jeho konečné rozhodnutí svolit ke sňatku s čeledínem a zachránit vlastní dítě před zkázou je slabě motivováno. S úspěchem, i když jenom v několika tazích, vystihla autorka Rozárčinu macechu, nepřítelkyni lásky mladých a nositelku předsudků o „vyšším" člověku z města.

Jak vidět, projevil se v povídce *Čeledín a dcera ze statku* zřetelně Gabrielin dar pozorovat skutečnost. Počáteční realistický obraz skutečnosti byl však posléze zahnán do romantické sentimentality a zharmonizován v idylu.

Otištěním povídky se dozajista pozvedlo sebevědomí mladé pisatelky. Záleželo nyní na vhodných podmínkách, aby z nadané dívky vyrostla česká spisovatelka.

Po jednoroční návštěvě školy v Hodoníně dostala se Gabriela do tohoto jihomoravského města při kratších návštěvách ještě dvakrát.[33]) Měla možnost blíže poznávat představitele tamního českého života. Přišla i do okolních vesnic.

Ve společnosti Gabrielina strýce Karla Procházky pobýval často pokladník cukrovaru Jan Preiss. Jaký div, že se mu zalíbila štíhlá kráska s černými copy! Nezapomněl na ni, ani když se vrátila k matce do Plaňan. Na podzim r. 1880 přivedl si ji do Hodonína jako manželku.

Proč se Gabriela provdala v osmnácti letech za muže dvaačtyřicetiletého? Důvody byly pravděpodobně tyto: V plaňanské domácnosti zabíral shon s vedením obchodu a péče o velkou domácnost všechen čas nejen rodičů, nýbrž i dospívající dívky. Gabriela neměla kdy na sebevzdělání, na četbu. Nikdy nekončící, úmorné práce ji doslova ubíjely. Na rozdíl od střízlivé šedivosti a nesvobody plaňanského prostředí nabízel Hodonín možnost rozletu v blízkosti něžného člověka. A pak — i sama Gabrielina matka domlouvala dceři, aby se jako nejstarší ze sourozenců provdala za hodného, třebas mnohem staršího, muže.[34])

Jan Nepomuk Preiss se narodil ve Šternberku; jeho otec měl tam obchod. Po matce pocházel sice z hanácké krve, ale prošel výlučně německou výchovou. Studoval několik let u piaristů v Kroměříži. Potom se stal pokladníkem v hodonínském cukrovaru. Mluvil německy, ale přál Slovanům. O volbách hlasoval s Čechy. Četl německé listy, ať už to byla staročeská Politik, nebo vídeňský Parlamentär. Nikdy se dokonale česky nenaučil. Jemný muž vybrané společenské kultury viděl ve své pružné a hovorné manželce čtverácké dítě a záhy v ní také ctil básnířku.

Tíha a starost o elegantně, byť střízlivě zařízený byt, stejně jako o domácnost ležela z valné části na pomocnici. Zprvu jí byla mladistvá sestřenice z Čech,[35]) později hospodyně Zuzka, pocházející z uherského Slovenska.

Jeden z pokojů se lišil od ostatních: Preissová měla v něm knihovnu; zde literárně pracovala.

Preiss zůstával po celé dny v cukrovaru. Jeho zvídavá a po vzdělání toužící žena však dlouhé chvíle neznala. Učila se francouzsky, v roce 1887 také rusky, hrála na klavír a četla, mnoho četla, a to autory české i spisovatele do češtiny přeložené. Preiss ji v nákupu časopisů a knih nijak neomezoval, naopak, ještě ji k němu nabádal.

V Hodoníně pěstovala Preissová všechny sporty ženám tehdy dostupné: bruslila, znamenitě plavala a jezdila na koni.

---

[33]) *Paměti českých spisovatelů z dětství*, str. 113.

[34]) Podle sdělení Emílie Preissové, které spisovatelka o tom vypravovala.

[35]) Zprávy o životě Preissových v Hodoníně čerpám většinou z vyprávění JUDr. Richarda Preisse a ze dvou článků Františky Kytlicové: *Gabriela Preissová zblízka* (Lidová demokracie 28. března 1946); *Z mládí Gabriely Preissové* (Světozor 1922, č. 12).

Na začátku osmdesátých let minulého století budil Hodonín, který měl okolo 6500 obyvatel,[36]) dojem velké slovácké vesnice. Několik jednoposchoďových domů stálo jenom na náměstí a na hlavní ulici. V postranních uličkách krčily se dokonce domky kryté slámou.

V sedmdesátých letech byla v Hodoníně tabáková továrna, starý cukrovar, sladovna, pivovar a mlýny. Ale v následujícím období vyrostlo z města dosud převážně rolnického a řemeslnického sídlo průmyslu. Zvýšila se výroba cukru, tabáku, byly založeny cihelny.

Výhodná zeměpisná poloha (na hlavní trati k Vídni a na uherské hranici) přiváděla do Hodonína německý kapitál. S průmyslem rostl obchod, který byl většinou v německožidovských rukou. Tak se ve městě vytvářely nepříznivé podmínky pro rozvoj české národnosti. K tomu, že Hodonín žil ve svírajícím krunýři německém, přispěly i další okolnosti. Sídlilo tu hejtmanství a soud. K Němcům se hlásili početní židé i zaměstnanci Severní dráhy. Z Hodonína byly spravovány císařské statky s úřednictvem vesměs německým. Ale hlavně: počet obyvatelstva ve městě narůstal přítomností velké dragounské posádky, v níž sloužili jako důstojníci mnozí šlechticové; v čele posádky stál mladý arcivévoda. V Hodoníně se pořádaly parforsní hony, kterých se někdy zúčastnila také císařovna Alžběta.

Zatímco se v jiných městech na Moravském Slovensku počet Němců za posledních dvou desetiletí 19. století zmenšoval, v Hodoníně Němců přibývalo. Jestliže r. 1880 bylo Čechů 4797 a Němců 1717, r. 1890 se počítalo 4348 Čechů a 3268 Němců. Roku 1900 už Němci nad Čechy početně převažovali. K Němcům se, žel, hlásili také mnozí národnostně neuvědomělí obyvatelé českého původu. Německá radnice, dvojjazyčné obecné školy a německé kasino měly ovšem na germanizaci města nemalý podíl.

Český život v Hodoníně se rozvíjel za let sedmdesátých velmi nesměle. Ale existoval. Od r. 1865 působil zde „čtenářsko-pěvecký" spolek Svatopluk. R. 1872 byl založen Sokol. Ochotnické divadlo se hrávalo do r. 1885 střídavě česky a německy. Po vstupu Čechů do říšské rady začalo se volněji dýchat také Čechům v Hodoníně. Roku 1884 byla utrakvistická obecná škola rozdělena ve školu českou a německou. V listopadu následujícího roku šli Češi k obecním volbám se samostatnou kandidátkou.

Předělem v rozvoji českého národního života v Hodoníně stal se rok 1885. Tehdy koupila Občanská záložna (vznikla r. 1873) jeden z domů a upravila ho jako Besední dům. České spolky, které se dosud krčily v soukromých bytech, našly tu svoje sídlo a národní snahy svoje středisko.

---

[36]) Srov. o tom článek MUDr. Josefa Hrubého *Padesát let německého panství v Hodoníně* (Památník „Sokola" v Hodoníně 1872—1922; Hodonín 1922, str. 29). Z tohoto článku jakož i z ostatních statí uvedeného památníku přejímám z valné části informace o životě Hodonína let osmdesátých. Podle článku MUDr. Josefa Hrubého *Hodonín* (Moravskoslezská revue, r. X, str. 262) bylo v Hodoníně r. 1880 napočteno 6512 obyvatel a 749 domů.

Roku 1887 zuřil v Hodoníně boj o českou školu, která byla dosud pětitřídní a měla být rozšířena o třídu šestou. Preissová o tom píše: „Zapisování okolních dětí českých nesmělo se vybubnovat tak jako německých, rozdělením tříd v pohlaví zabili nám vyšší třídy nad čtvrtou; dnes měla být schůze lidu, ráno nalepili plakátů, policajti je hned ráno šavlemi strhali — a tak to jde pořád..."[37]) Nakonec byla česká škola rozdělena podle pohlaví na dvě čtyřtřídky. Tak to zůstalo přes dvacet let.[38])

Vůdčím duchem hodonínských Čechů byl advokát JUDr. Alois Beránek († 1889). K němu se družil jeho pozdější zeť JUDr. Josef Dorazil, rodina inž. Jana Fuňáka, který přišel do Hodonína na penzi, adjunkt tabákové továrny Jan Brázdil, několik vlasteneckých paní, kaplan Špídla. V r. 1886 otevřel si v Hodoníně advokátní kancelář JUDr. František Hess, zdejší rodák. Spolkového života zúčastňovaly se především zámožnější vrstvy: inteligence, řemeslníci a bohatší rolníci. Čeští vlastenci musili usilovně bojovat proti národní vlažnosti některých domácích lidí a proti rozšířenému mínění, že kdo neumí německy, nic neznamená.[39]) Zhusta se objevovali také národní přeběhlíci.[40])

Gabriela Preissová, okouzlující paní, která dovedla promluvit stejně s člověkem z lidu jako s měšťanem nebo s důstojníkem, stejně s mladými studenty jako s usedlými pány, dala svůj zápal do služeb národního obrození města. Podílela se na přípravách ochotnických představení, nestyděla se napovídat, poučovala mladé měšťanské dcerky o českém dějepise a mluvnici, nabádala ke studiu ruského jazyka,[41]) sbírala ve prospěch národní věci, pořádala s několika ženami koncerty, chystala vánoční nadílky pro děti, sháněla hodiny pro hudebníka, který slíbil, že se do města přestěhuje, učila negramotné atp.[42])

Když r. 1881 vyhořela první budova Národního divadla v Praze, plakala Preissová, jako by jí tam uhořeli nejbližší členové rodiny. Ihned začala sbírat peníze pro postavení divadla nového. Na akademii, kterou pro tento účel zorganizovala, dokonce promluvila.

---

[37]) V dopise Bronislavě Herbenové dne 11. září 1887. (Dopisy Gabriely Preissové Bronislavě Herbenové jsou uloženy v Literárním archívu Národního muzea v Praze.)

[38]) Srov. MUDr. Josef Hrubý, *Padesát let německého panství v Hodoníně* (Památník „Sokola" v Hodoníně 1872—1922, str. 31).

[39]) Srov. o tom Jan Bárta, *Z Hodonína za dob Gabriely Preissové* (Masarykovou stopou r. II, č. 7—8).

[40]) Charakteristickým pro národnostní poměry v Hodoníně byl případ Jana Behala. R. 1888 řečnil na valné hromadě Měšťanské besedy, že je třeba svorně pracovat, aby se povzneslo národní vědomí. Ale r. 1893 byl týž Behal kandidován Němci do obecního zastupitelství a stal se zuřivým Němcem. (O tom v Památníku „Sokola" v Hodoníně 1872—1922, str. 31.)

[41]) Srov. o tom v dopise Gabriely Preissové Marii Beránkové z 22. srpna 1886 (dopisy Gabriely Preissové Marii Beránkové jsou uloženy u JUDr. Dimitrije Preisse v Praze).

[42]) Gabriela Preissová vzpomíná na toto hodonínské působení v dopise Marii Červinkové-Riegrové z 30. listopadu 1893 (dopisy Gabriely Preissové Marii Červinkové-Riegrové jsou uloženy v Literárním archívu Národního muzea v Praze).

„Ten národ, který jednou rukou slzu stírá
a druhou pracuje a sbírá,
ten národ neumírá...“

začala pateticky, až se zajikla.[43])

Hodonínská maloburžoazie, oslněná německou společností a mocí, mohla být získána pro českou věc jen za té podmínky, že se jí poskytne náhrada. Aby se rozvinul český společenský život, bylo nutno uspořádat český ples. Preissová se dovedla s mladým slovinským vlastencem Ivanem Arhem, hospodářským úředníkem císařského panství, statečně postavit proti německému kasinu, které vyhlásilo plesu bojkot. Požádala o protektorství plesu mladou hraběnku Radetzkou. Ta přivedla na ples arcivévodu s důstojníky. Úspěch prvního českého bálu byl veliký, společenský monopol vládnoucí německé buržoazie byl zlomen. Další české plesy pak už nepotřebovaly šlechtickou „ozdobu“

Horlivé osvětové činnosti Gabriely Preissové povšimly si Humoristické listy v Praze. Uveřejnily r. 1886 spisovatelčin portrét a ocenily její práci mimo jiné těmito slovy: „Praví se, že paní Preissová působí v národně skleslém Hodoníně blahodárně svou energií a neústupností svojí. Slyšíme to tím raději, čím více podobných zjevů potřebujeme, a to nejenom na Moravě.“[44]) Toto uznání za vlasteneckou práci způsobilo však Preissové více bolesti nežli radosti. V českých kruzích Hodonína vyvolalo totiž značnou kyselost. Tvrdilo se, že Preissová si slávu sama organizuje. Spisovatelka o tom píše: „Celý Hodonín se na mne hněvá pro tu poslední větu ‚že prý národně skleslý Hodonín atd.‘, že budou psát pisateli, aby si nechal své rozumy, ale dal sem Aušpitzův měšec a uvidí, aby neurážel, že člověk takto pomluvený má chuť vší obětavostí, jíž jsou zde vydáni, praštit...“[45])

O článku v Humoristických listech se posud traduje, že ho napsal Jan Neruda. Ale korespondence Gabriely Preissové s Bronislavou Herbenovou jasně prokazuje, že tento článek je dílem Jana Herbena.[46])

Slunečný kraj, temperamentní lid, nářečí Slovácka přitahovaly Preissovou stále

---

[43]) Vzpomíná na to Františka Kopečková v připomenutém už článku *Z mládí Gabriely Preissové.*

[44]) *Gabriela Preissová.* Humoristické listy r. 1886, č. 38.

[45]) Gabriela Preissová v listě Bronislavě Herbenové 23. září 1886.

[46]) V citovaném dopise z 23. září 1886 Preissová uvádí, jak jí v Hodoníně předhazovali, že článek psal Herben, „jenž byl vlídně a pohostinně v H.[odoníně] přijat. Já jako sv. Alžběta přejíc si míru lhala: »To nepsal Herben — nýbrž Neruda.« Bůh ví, snad budou psát Nerudovi. Nejdříve ale Ploskal Vám dříve dopíše. A na můj obrázek se za to všichni šklebí, i Mařenka E.[eránková] mi do očí řekla, že je pro to smutná.“

V dopise Bronislavě Herbenové ze 4. října 1888 připomíná Preissová v souvislosti se současným článkem v Čase o spisovatelkách i Herbenovo někdejší autorství článku k obrázku Preissové v Humoristických listech: „Napadlo mi také, že si Dr. H. umístěním takového článku ve svém programu — odporoval. Nechť k. př. srovná začátek původního článku k mému vyobrazení v Hum. Listech — české spisovatelky se osvědčily národnějším rázem — *či tak, jaksi to psal* — a potom českým spisovatelkám předložil takový nahořklý požitek.“ (Kurzíva pochází ode mne, A. Z.)

více. Uměla vidět krásu i tam, kde navyklé oči domácí nepozorovaly už nic. Objevila poezii Anenské lípové aleje a širokých luk, měnících se barevně od jara do podzimu, ale hlavně sledovala s okouzlením náměstí, které se o nedělích vlnilo šuhaji a děvčaty v krojích.

Čím dále poznávala Preissová hlouběji sociální poměry lidu, který vytvořil ono veliké bohatství svérázné kultury — kroje, výšivky, písně, vyprávění, obyčeje, tance, malůvky a stavby. Často zpovídala venkovany na chodbě domu u Paradeisrů, kde bydlila. Slovácké vyšívačky přicházely se svými pracemi do jejího bytu jako ke své staré známé. Někdy zašla Preissová za koupí slovenských výšivek do starého panského dvora Nesytu, vzdáleného od Hodonína asi půl hodiny cesty. Uvědomovala si, jak bídně tu žijí slovenští zemědělští dělníci. Bývalo jich tu až dvě stě.[47])

K srdci slováckého lidu přiblížila se Preissová ještě více, když navštívila vesnice v okolí Hodonína, a pak na zájezdech do rovinatého kraje. Doprovázela manžela, který uzavíral s rolníky smlouvy o dodávku řepy nebo jim proplácel peníze. Jeden takový delší pobyt na slováckém venkově vylíčila Preissová v dopise Bronislavě Herbenové takto: „Předešlý týden jsem Ti celičký projezdila. Můj muž a jeden jeho písař jezdili po okolí shánět řípu napřesrok, robit tzv. kontrakty, a to mne vzali [s] sebou. To jsem Ti uviděla a poznala Slováčků, jój! Škoda jen, že ženy také nechodí se podpisovat a brát »Vorschuß«; ženy by mne ještě více zajímaly."[48])

Zvláště třeba zdůraznit jeden zdroj, z něhož Gabriela Preissová čerpala vydatně, chtějíc proniknout do psychologie Moravských i Uherských Slováků, do jejich jazyka a kultury. Tímto pramenem poznání byla její hospodyně. Jmenovala se Zuzka G o m b í k o v á. Narodila se v Myjavě. Vírou byla luteránka. Sloužila u Preissových 9 let,[49]) až se sedmatřicetiletá r. 1890 nešťastně provdala za sklenářského tovaryše. Zemřela v Brně. Zuzka neuměla číst. Nechodila do školy a od mládí pomáhala rodičům v domácnosti. Nežli přišla k Preissům, sloužila na dvou místech po pěti letech.

Svou rozšafností a rezolutností stala se Zuzka „respektovanou vévodkyní" spisovatelčiny domácnosti; Preissová tím získala čas pro svoji činnost osvětovou a literární. Dařilo se jí při tom „nebesky blaze".[50])

Kdykoli Zuzka žehlila nebo myla nádobí, zpívávala. Mladá paní se od ní naučila mnoha slovenským písním, tajícím ve svém textu nejednu tragédii. Písně a láska lidu k nim našly později svůj výraz v řadě próz Gabriely Preissové.

---

[47]) Srov. o tom v článku Gabriely P r e i s s o v é **Ten Prajz, čo vojnu robí...** (Ženské listy r. 1888, str. 206).

[48]) Dopis není datován, ale podle obsahu pochází z října r. 1885.

[49]) Odešla od Preissových r. 1890. Dne 15. října 1890 píše Preissová Bronislavě Herbenové, že mají služku Toničku.

[50]) Gabriela P r e i s s o v á na to vzpomíná v črtě **O Zuzce a vlku** (18. svazek *Spisů sebraných*).

Zuzka mluvila slovensky a znala rozmanitá lidová rčení. Preissová se u ní, když psala slovácké obrázky, často v tom ohledu radila. A vždycky ku prospěchu věci.

Přešla sotva tři léta pobytu v Hodoníně a Gabriela Preissová, otřesena silnými poznatky o životě lidu jižní Moravy, chopila se pera. Stala se „böhmische Dichterin" — tak nazývali mladou paní, vynikající tanečnici, důstojníci na plesích, které se pořádaly v Hodoníně po štvanici na jelena.[51]) Preissová se zejména stýkala s těšínským rodákem Halbaerthem a s Poláky Grocholskim i hrabětem Koziebrodzkim.

Česká maloměstská honorace v Hodoníně nepohlížela na společenské i literární úspěchy Gabriely Preissové s přílišnou vlídností. A často pomlouvala. O pobouření, které vzniklo po článku v Humoristických listech z r. 1886, už byla řeč. V nepěknou aféru rozrostla se rovněž příhoda s věncem na hrob Josefa Miloslava Hurbana, který zemřel 21. února 1888. Preissová byla na jeho pohřbu a nesla věnec s nápisem „Od moravských bratrů z Hodonína".[52]) Bylo jí pak předhazováno některými Čechy v Hodoníně, že má věnec pro Hurbana zaplatit sama.

Malodušné hašteření a pomluvy oddalovaly Gabrielu Preissovou od osvětové práce ve městě. Počínajíc březnem roku 1888 začala se rozrušená žena hodonínské společnosti stranit a uzavírala se v rodině.[53]) Ba co více — spálila některé své literární práce. V nedatovaném dopise, který se obsahem hlásí do listopadu nebo prosince r. 1888, o tom Bronislavě Herbenové sdělila: „Můj rozepsaný román Opuštěný dům, na kterém jsem jeden a půl roku psala a ve farářce Marii Prespolové samu sebe rýsovala, a pro Matici přichystaný k doplňku již tištěných věcí obrázek V sousedství . . . a mnohonácte začatých črt — — — myšlenek — vše to lehlo již v popel a zapomenutí."

Naštěstí netrvalo toto rozčilení Gabriely Preissové dlouho. Také její rozhodnutí věnovat se jenom rodině bylo v průběhu dalších měsíců zvikláno. Úlevu z pomluv od příslušníků české maloburžoazie přinesla štvané paní literární tvorba.

---

[51]) Srov. o tom Jan B á r t a, *Z Hodonína za dob Gabriely Preissové*, Masarykovou stopou, roč. 3 (1949), str. 63.

[52]) O tom píše Gabriela Preissová v dopise Julii Kusé 8. dubna 1888 (dopisy Gabriely Preissové Julii Kusé-Fantové jsou uloženy v Literárním archívu Národního muzea v Praze).

[53]) R. 1882 se Gabriele Preissové narodil syn Richard.

OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

1. Rodný dům Gabriely Preissové v Kutné Hoře č. 447 („U bílého lva")

2. František Sekera,
otec Gabriely Preissové

3. Anna Procházková-Sekerová,
matka Gabriely Preissové
(okolo r. 1880)

4. Anna Kunásková, provd. Procházková — babička „pohádkářka"

5. Josef Váňa, otčím Gabriely Preissové

6. Dům Josefa Váni v Plaňanech

7. Gabriela ve 12 letech

8. Pohled na Smíchov, kde v pátém domě za „Zlatým andělem“ bydlila Gabriela v letech 1872—1873

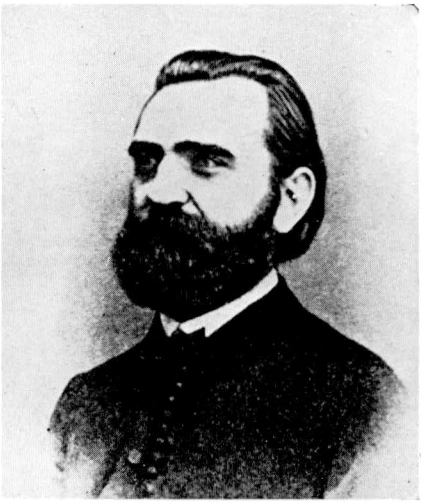

9. Archivář František Dvorský

10. Luisa Dvorská, sestra matky Gabriely Preissové

11. Karolina Světlá v letech sedmdesátých

12. Eliška Krásnohorská r. 1880

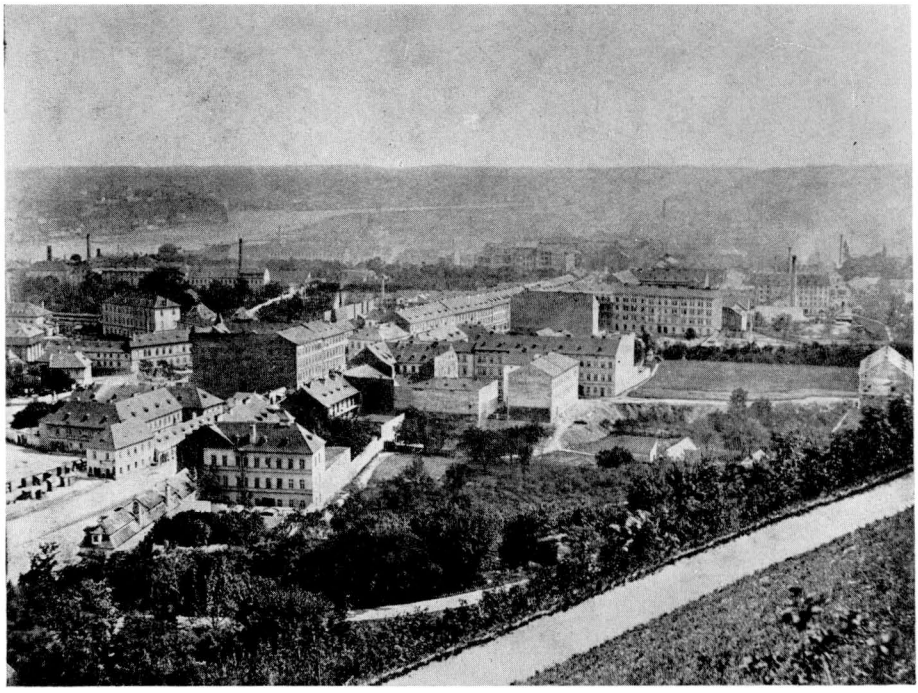

13. Pohled na Smíchov okolo r. 1880 (uprostřed divadlo U Libuše)

14. Hodonín r. 1879; průhled do dnešní Nádražní třídy

15. Gabriela r. 1877

16. Gabriela Preissová r. 1880

17. Jan Nep. Preiss (asi r. 1878)

18. Hodonín; vpravo Paradeisrův dům, kde Preissovi bydlili

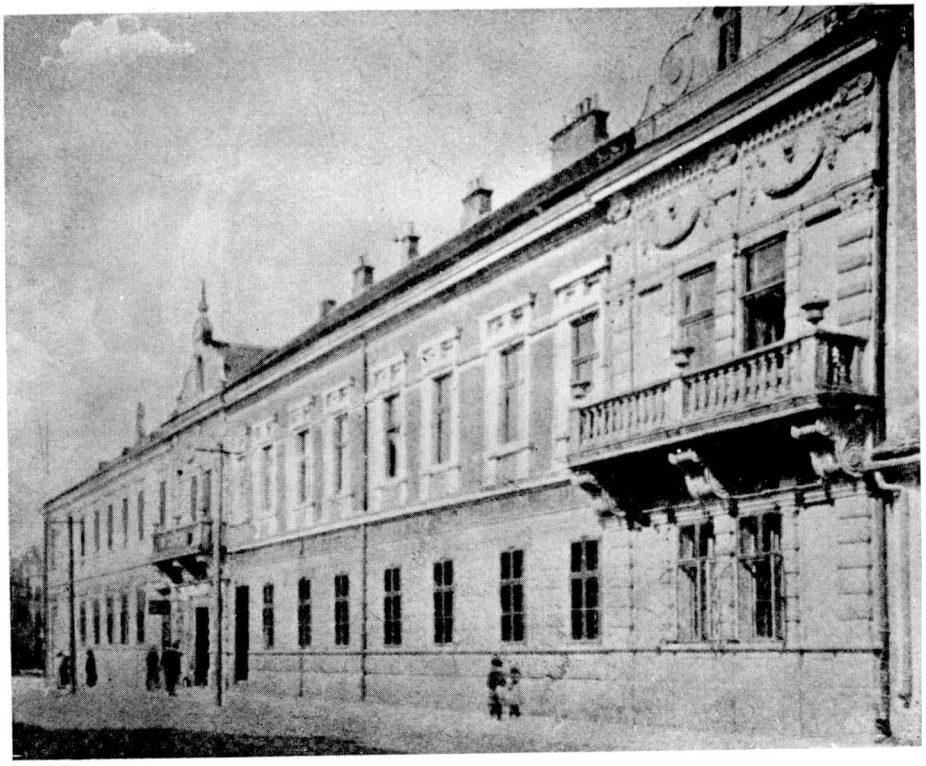

19 Měšťanská beseda v Hodoníně

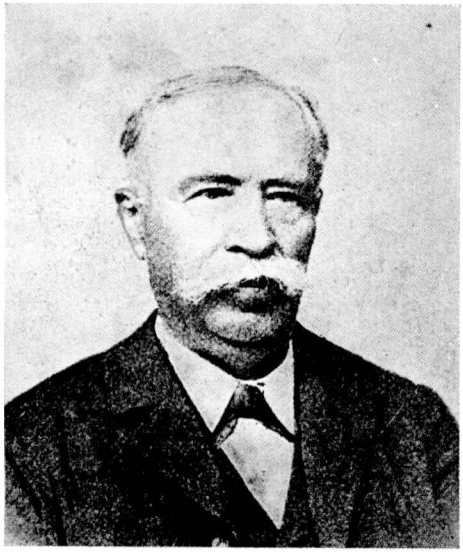

20. Karel Kopeček, první starosta Sokola v Hodoníně

21. JUDr. František Hess, vlastenecký pracovník v Hodoníně

22. Ing. Jan Fuňák, vlastenecký pracovník v Hodoníně

23. Gabriela Preissová r. 1884

24. V slováckém kroji (okolo r. 1885)

25. Anenská alej v Hodoníně

26. Na dobytčím trhu v Hodoníně